

Inson temperamentining psixologik xususiyatlari va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni

Sarvinoz Sharifjon qizi Xakimova
hakimovasarvinoz140@gmail.com
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs temperamenti tushunchasining psixologik mazmuni va uning turlari keng yoritilgan. Temperamentning inson xulq-atvori, emotsional reaksiyalar tezligi, ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonidagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, temperament masalasiga oid qadimgi va zamonaviy psixolog olimlarning - Gippokrat, Galen, va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari solishtirma yondashuvda ko'rib chiqilgan. Maqolada temperament turlarining o'ziga xos psixofiziologik xususiyatlari, ularning shaxs rivoji va faoliyatiga ta'siri, tarbiya va ta'lim jarayonida temperamentni hisobga olishning amaliy ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: shaxs temperamenti, temperament turlari, psixologik xususiyatlar, psixofiziologik asoslar, emotsional reaksiyalar, xulq-atvor dinamikasi, shaxs rivoji

Psychological characteristics of human temperament and their role in social life

Sarvinoz Sharifjon kizi Khakimova
hakimovasarvinoz140@gmail.com
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article extensively covers the psychological content of the concept of personality temperament and its types. The role of temperament in human behavior, the speed of emotional reactions, and adaptation to the social environment is analyzed on a scientific basis. Also, the scientific views of ancient and modern psychologists - Hippocrates, Galen, and other researchers - on the issue of temperament are considered in a comparative approach. The article substantiates the specific psychophysiological characteristics of temperament types, their impact on personality development and activity, and the practical importance of taking temperament into account in the process of upbringing and education.

Keywords: personality temperament, types of temperament, psychological characteristics, psychophysiological foundations, emotional reactions, behavioral dynamics, personality development

Inson psixologiyasi murakkab tizim bo'lib, uning shakllanishi biologik, ijtimoiy va shaxsiy omillar bilan belgilanadi. Shaxsning ruhiy jarayonlari, hissiyotlari va xulq-atvori, xarakteri avvalo, temperament bilan chambarchas bog'liqdir. Temperament insonning tug'ma, nerv tizimining kuchi, muvozanati va harakatchanligiga asoslangan psixik xususiyati hisoblanadi. U shaxsning tashqi olamga munosabati, faoliyatga bo'lgan yondashuvi hamda ijtimoiy hayotdagi o'rnini belgilab beradi. Temperament lotincha "temperamentum" degan so'zdan olingan bo'lib, buning ma'nosi "aralashma" degan manoni anglatadi.

Temperament to'qrisidagi dastlabki ta'limotni yunon olimi Gippokrat (V asrda) yaratgan bo'lib, uning tipologiyasi to hozirgi davrgacha qo'llanilib kelinmoqda. Gippokrat ta'kidlashicha, inson tanasida to'rt xil suyuqlik (sharbat) mavjud bo'lib, ular o't yoki safro (yunoncha chole), qon (latincha sanguis yoki sanguinis), qora o't (yunoncha melas "qora", chole "o't"), balg'am (yunoncha "pxlegma") kabilardan iboratdir.

- Qon (sanguis) - sanguinik temperament.
- Sariq o't (cholé) - xolerik temperament.
- Balg'am (phlegma) - flegmatik temperament.
- Qora o't (melancholé) - melancholik temperament

Temperament 4 tipga ajratib o'rganiladi: Quyida barcha temperament vakillarini izchil o'rganib chiqamiz. Shuni aytish joizki, har bir inson qaysidur temperament egasi yoki unda faqat bir temperamentga mansub bo'lmaydi. Shunchaki bu to'rt turidan biri ustunligiga qarab ularni shu turga qarashli deyish mumkin.

Xolerik - tipdagi shaxs odatda tez hayajonlanadigan, serharakat, hissiy reaksiyalari kuchli va kayfiyati tez o'zgaruvchan, jahldor juda harakatchan va tavakkalchi bo'ladilar. Xolerik temperamentli insonlar energetik, jo'shqin, faol va tezkor bo'ladilar. Xolerikning mehnat salohiyati yuqori bo'lsa-da, u ko'pincha ishni jo'shqinlik bilan boshlab, tez orada qiziqishi so'nib, uni yarim yo'lda qoldirib qo'yishi mumkin. Uning faoliyati barqaror emas: ba'zan nihoyatda shiddat bilan ishlasa, ba'zan esa sekinlashib qoladi. Sabrlilik, vazminlik va bardoshlilik zarur bo'lgan jarayonlarda xolerik odatda qiynaladi, chunki uning tabiiy holati tezkorlik va kuchli hissiylikka moyildir. Xolerikning jahlini chiqarish juda oson. Bu tip vakillari tez yonib, tez o'chadilar. Xolerik ham kuchli tipga kiradi. Ularning yoqtirgan ranglari ham kuchli, ta'sirchan va jonli bo'ladi. Xolerik temperamentli insonlar ko'pchiliklari (qizil, to'q sariq, sariq va qora kabi to'q, murakkab) ranglarni yoqtiradilar. Ular juda intiluvchan har sohada o'zlarini sinab ko'rishga uddaburon bo'ladilar. Xoleriklarning yetakchiligi ham atrofida qilarga kuchli ta'sir qiladi va ruhlantirishga ham moyil bo'ladilar. Maqsad sari ham kuchli intiladilar, ular ishni tez boshlab, o'zlarini tez ko'rsatishga odatlangan bo'ladilar. Ammo ular tashqi olamdan kelayotgan yomon

(negativ) soʻz yoki tanbehlariga uzoq vaqt bardosh qilmaydilar. Oʻzlarini yerga urmaydilar va oʻz “men” larini kuchli himoya qiladilar.

Sangvinik - quvnoq, chaqqon, tirishqoq va taʼsirchan odam. Sangvinik odatda yangi sharoit va odamlar bilan tez til topisha oladi, tashqi taʼsirlarga faol javob qaytaradi. U suhbatga kirishuvchan, soʻzga chechan va muloqot jarayonida yuz ifodalari hamisha jonli boʻladi. Oʻzi yoqtirgan faoliyatga ishtiyoq bilan shoʻngʻiydi, biroq uzoq davom etadigan, muntazamlik talab qiladigan ishlarni davom ettirishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Sangvinikni kuldirish oson. Sangvinik kuchli tipga kiradi.

Sangvinikning asosiy psixologik xususiyatlari

Psixik jihatlar	Xususiyati
Faollik	Juda faol, tashabbuskor
Hissiyot	Barqaror, ijobiy, quvnoq
Nutq	tez, ravon, ifodali
Xotira hajmi	Tez eslab oladi, lekin baʼzida tez unutadi (beqaror)
Muloqotga munosabat	Oson kirishuvchan, ochiqkoʻngil
Qiyinchilikka munosabat	Ogʻir vaziyatlarda kuchli optimizm bilan yondashadi

Flegmatik tipdagi shaxs odatda sokin, mulohazali va oʻz his-tuygʻularini nazorat qila oluvchi insonlardir. U koʻp gapirmaydi, ishini shoshilmasdan, sekin oʻylab boshlaydi va boshlagan ishini oxirigacha yetkazishga harakat qiladi. Murakkab yoki konfliktli vaziyatlarda ham u oʻziniidora qila oladi, hissiyotlarga berilmaydi. Agar sangvinik tez alangalanib, tez soviydigan boʻlsa, flegmatik asta-sekin jonlanib, uzoq muddat barqaror harakatdanamoyon boʻladi. Lekin tezkor javob yoki chaqqonlik talab etiladigan vaziyatlarda u baʼzan sekinlik qilishi mumkin. Biroq matonat, qatʼiyat va sabr-eʼtibor talab etiladigan jarayonlarda aynan flegmatik koʻproq muvaffaqiyatga erishadi. Flegmatikni kuldirish ham, jahlini chiqarish ham qiyin. Flegmatik kuchli tipga kiradi.

Melanxolik - gʻamgin, zaif, yigʻloqi va jurʼatsiz odam. Melanxolik odatda nozik qalbli, tez ranjiydigan va oʻziga ishonchi sustroq insonlardir. U murakkab vazifalarni bajarishga shoshilmaydi va koʻpincha qatʼiy qaror qabul qilishda qiynaladi. Mayda toʻsiqlarning oʻzi unga katta muammo boʻlib tuyulishi mumkin, shu sababli u koʻpincha kurashishdan voz kechadi. Bunga qarama-qarshi ravishda sangvinik va flegmatik qiyinchiliklarni nisbatan sokin va oson yengib oʻtsa, xolerik esa ularni kuchli iroda va keskinlik bilan tezda bartaraf etishga intiladi. Melanxolikda ijobiy his-tuygʻudan salbiy his-tuygʻular ustunlik qiladi. Melanxolik - temperamentning kuchsiz tipi hisoblanadi.

Galen ham Gippokrat nazariyasini rivojlantirib, temperamentni organizm va nerv tizimi bilan bogʻlab oʻrgangan. Galen 13 ta temperamentni ajratib koʻrsatdi. Keyinchalik esa uni qisqartirishgan. Gippokrat-Galenning temperamentlar nazariyasi hali ham sanʼat, fan va adabiyotga taʼsir qiladi. Insonning biror voqea yoki hodisaga

hayajonlanishi, tez yoki sust harakat qilishi, hissiyotlarni qanday ifodalash darajasi va umumiy ruhiy faoliyatining dinamikasini temperamenti belgilaydi. Temperament tugʻma va oʻzgarmasdir. Har bir temperament vakillari- ning ijobiy va salbiy taraflari bor. Ijtimoiy muhit ishtirokchilari esa shaxsga turlicha taʼsir kuchini koʻrsatadilar. Ammo har qaysi temperament turgʻun va barqarordir. Bu xususiyatlarning insonning mativlari, psixik holatlari, maqsad va faoliyatlarida namoyon boʻladi. Psixologiyada temperamentlarni tahlil qilayotganimizda temperament xususiyatlari jumlasiga ham eʼtibor qaratamiz. Temperament xususiyati- yakka shxsning psixik holati tizimini belgilovchi ruhiyatning oʻzgarmas, individual hususiyatidir. Ushbu xususiyatlar turli shakl va maʼnoga ega boʻlgan motiv (harakatga undovchi kuch)larda, psixik holatlarda, maqsadlarda, faoliyatlarda nisbatan oʻzgarmas temperamentni belgilovchi koʻrsatkichni belgilab beradi.

Xulosa qilib aytganda, insonning temperament tipi - uning tugʻma tabiati, ichki ruhiy olami va hayotga boʻlgan munosabatining oʻziga xos koʻzgusidir. Temperament shaxsning dunyoni qanday qabul qilishi, hissiyotlarga qay darajada berilishi, ijtimoiy muhitga qanchalik tez moslasha olishi va faoliyat jarayonida oʻzini qanday tutishini belgilaydi. Har bir temperament turi oʻzining takrorlanmas ruhiy holatiga ega: sangvinik - quvonch va hayotiylik timsoli, xolerik - kuch va tashabbus ramzi, flegmatik - barqarorlik va vazminlik mezoni, melanxolik esa - nozik qalb va chuqur his-tuygʻular koʻrinishidir.

Shu bois, temperamentni oʻzgartirish emas, balki uni tushunish, qabul qilish va toʻgʻri yoʻnaltirish muhimdir. Insonning tabiiy psixologik imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, uning ijobiy tomonlarini kuchaytirish hamda salbiy xususiyatlarni asta-sekin boshqarishni oʻrgatish - tarbiya va pedagogik jarayonning asosiy vazifalaridan biridir. Temperamentni anglagan inson oʻzini anglaydi; oʻzini anglagan inson esa oʻz hayotini ongli ravishda boshqarishni oʻrganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gʻoziyev.E. - Umumiy psixologiya. Psixologiya mutaxassisligi uchun oʻquv qoʻllanma II -kitob Toshkent - 2002
2. Baratov. SH. R, Olimov.L.Y va bosh...- Psixologiya nazariyasi va tarixi. "Oʻz- bekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent-2019.
3. Kleynmen.P.-Psixologiya 101-"Hamroh books", " Qalam nashr". Toshkent.2023
4. Xaydarov. F.I. Xalilova. N.I.- Umumiy psixologiya. Toshkent. 2010
5. Д. Д. Ориббоева, М. М. Адашалиева Вопросы внедрения и развития инклюзивного образования в странах центральной азии // «Ёш олимлар ахборотномаси» - «Вестник молодых ученых». 2025. №. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-vnedreniya-i-razvitiya-inklyuzivnogo-obrazovaniya-v-stranah-tsentralnoy-azii> (дата обращения: 13.10.2025).

6. Oribboyeva, D. D., & Assertiv, S. B. Q. G. A. (2024). xulq shakllanishining o'ziga xosligi. Science and Education, 2.

7. Oribboyeva , D. (2024). BULLING O'SMIRLARDA DOLZARB MUAMMO SIFATIDA. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1(12), 115-117. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/58095>

8. Oribboyeva, D. D. (2020). Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(11), 347-353.

9. Ориббоева, Д. Д. (2025). Н Б. Каримова Психологик тадқиқотларда буллинг муммосининг гендер тахлили. Science and Education, 3.

10. Орифбоева, Д. Д., & СРЕДНЕЙ, О. ШКОЛЕ//Форум молодых ученых. 2017.№ 6 (10). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-uchebno-poznavatel'nogo-protssessa-v-sredney-shkole> (дата обращения: 31.03. 2025).